

Munk Veronika

A romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig

A magyarországi többségi média roma reprezentációjáról már a rendszerváltás előtt is készültek tudományos kutatások, majd az 1990-es évektől – amikor a csoport a hírműfajok látható reprezentánsa lett – a szociológusok és médiakutatók rendszeresen foglalkoztak a cigányok médiaképével, elsősorban kvantitatív felmérések keretein belül. Tanulmányomban összefoglalom azokat a kutatási eredményeket, amelyek a magyarországi romák médiarepresentációjával a tény- és hírműfajok vizsgálatán keresztül az 1960-as évektől 2012-ig foglalkoztak.¹

Bevezetés

A romák médiaképét az 1960-as évektől vizsgáló elemzések alig néhány kivételtől eltekintve a kvantitatív tartalom-elemzések módszerével éltek. Ez a gyakorlat nem okoz különösebb meglepetést, a reprezentációkutatást a világon minden tudományos közegben uralja a szövegelemzés. A módszer dominanciája egyrészt annak a szemiotikai alapvetésnek köszönhető, amely szerint a valóság nem egy közvetlenül megtapasztalható dolog, hanem közvetetten, egy meghatározott jelrendszeren, a nyelven keresztül értelmezhető rendszer. Másrészt köszönhető annak a praktikus ténynek is, hogy a médiaszövegek a kutató számára legkönnyebben hozzáférhető elemzési egységek, sokkal egyszerűbb górcső alá venni a médiaszövegek jelentéseit, mint mélyebb elemzés alá vetni egy bürokratikus vállalat produkciós nexusait vagy azt elemezni, a fogyasztók hogyan interpretálják a médiaszövegeket (habár ez utóbbi a késő modern médiakörnyezetben, a kommentek, twitter-posztok és tumblr-reblogok világában egyszerűbb, mint korábban). Kvantitatív tartomelemzést több alkalommal végeztem én is a cigány sztárok médiarepresentációját kutatva (Munk, 2007a, 2007b és 2012). Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a médiarepresentáció vizsgálatát megalapozó birminghami iskola hagyományait figyelembe véve, a cultural studies tudományos keretében munkálkodó kutatók vizsgálatuk tárgyát nem véletlenül elemzik egyszerre három nézőpontból és óvakodnak bármelyik pillér teljesen egyoldalú vizsgálatától: vizsgálják a produkciós forrást (produceri, szerkesztési elveket, gazdasági megfontolásokat), a médiaszöveget és a közönséget egyaránt. Ez a komplex gyakorlat a magyar médiakutatás palettájáról gyakorlatilag hiányzik (kivétekként említhető, mert összetett kutatási dizájnnal készült, az 1998-as Bernáth–Messing-kutatás), hiánya pedig fájó, ahogy ezt Bernáth Gábor és Messing Vera is megjegyzi tartomelemzésen alapuló 2011-es vizsgálatuk ismertetésekor: „A médiaképben megfigyelhető trendek olyan dilemmák tömegét vetik fel, amelyek megválaszolására a tartomelemzés eszközei már nem alkalmasak” (Bernáth & Messing, 2012: 83).

A kvantitatív szövegelemzések legfőbb kritikája rendszerint az, hogy túlságosan elfogadja az elsődleges olvasót, a kommunikáció lineáris modelljét, ráadásul a kódok alapján apró darabokra bontja a médiaszöveget, amellyel gyakran meggátolja a médiaszövegnek mint egésznek az értelmezését (Bertrand & Hughes, 2005). A hírmédia romaképéről a magyar kvantitatív kutatások szikáran tudósítanak, megközelítésük alapján több helyen normatívák: a jó/helyes és a rossz/helytelen romaképről értekeznek. A kinek és mihez képest rossz, illetve a kinek mihez képest jó kérdéseket elemzéseikben nem teszik fel. Ezenkívül a kutatások nagy része nem tartalmaz közönségvizsgálatokat, a reprezentáció kérdéskörét mégis a médiahatás kérdésköréhez társítja, és – rendszerint feltételes módban – azt fejtegeti, vajon miként változnak az olvasók, nézők attitűdjei, ha így (negatívan) vagy úgy (pozitívan) ábrázolják a romákat. Ez a nézőpont a modernista médiamegközelítések sorába illeszkedik, amely a nézőket, olvasókat passzív „befogadóként” képzelel el, a médiahatás kérdéskörét egyszerűsíti, nem veszi figyelembe, hogy a befogadók sokfélék, eltérő szociokulturális háttérrel és médiafogyasztási szokásokkal (a kulturális fordulat előtti és utáni médiakutatásról lásd például Császi, 2008 vagy Myat, 2010). Ráadásul a késő modern médiakörnyezethez az általam ismert hírmédia-

¹ Az 1960-as éveknél korábban nem készültek ilyen kutatások.

kutatások nem illeszkednek jelentősen: még a két nagy magyar online portál cikkeit (az Indexet és az Origót) is ritkán vonják az elemzett korpuszba. A nyomtatott sajtó vizsgálatának dominanciája itthon még mindig örök, dacára annak, hogy népszerűsége és olvasottsága az online és a web2 javára folyamatosan csökken.

A média cigányképe a rendszerváltás előtt

A rendszerváltás előtti médiában a romák² csekély mértékben kaptak helyet, amelynek az volt az oka, hogy az államszocializmus idején, az egyenlősítő politika jegyében az etnikai különbségek tabunak számítottak, és a médiára is erőteljes hatást gyakorló pártállami hatalom elvárta, hogy ez az elv a nyilvános térben is megnyilvánuljon. Lendvay Judit, aki ismereteim szerint az első, a romák sajtóképét elemző kutatást végezte 1960 és 1964, majd 1972 és 1976 között, meglehetősen kevés cigányokkal kapcsolatos írást talált (Lendvay, 1978). A megyei napilapokban öt év alatt laponként mindössze hatot. Úgy fogalmaz, hogy „mint ez várható volt, a hazai sajtóban valóban érvényesül bizonyos tartózkodás a cigánykérdés tárgyalásában, különösen a helyi lapok esetében” (Lendvay, 1978: 102). A tartózkodás, a túlzott optimizmus elsősorban az 1960-as évek eleji időszakot jellemezte, az 1970-es évekre az elemzés szerint a lapok a cigányságot érintően realizistikusabb képet adtak, amely a szerző értelmezésében azt jelentette, hogy egyre több témacsoportot ábrázoltak problémákkal övezettként, a cikkek hangvétele már kevésbé optimista, ugyanakkor még mindig bizakodó volt.

Az 1960-as évek elején a cikkek rendszerint a párt és a kormány határozataival voltak kapcsolatosak. A romák nyilvános képét illetően fontos momentum volt, és a médiaképre is hatott, az MSZMP Központi Bizottságának 1961. június 20-i határozata, amely szabad utat adott a cigányság művészi és tudományos ábrázolásának. Közvetlenül ezután, 1962-ben készült például Sára Sándor Cigányok című filmje, de a tudományos életben is fellendült a roma tematika. Lendvay Judit elemzése szerint ez a KB-határozat közvetve a sajtó cigányképére is hatással volt, amit kiválóan illusztrál, hogy míg a határozat előtt évente összesen 6-8 cikk született az összes lapban a cigányokkal kapcsolatban, a határozat után megsokszorozódtak a megjelenések. A tudományos figyelem is hatott a médiaképre, Kemény István 1974-ben megjelentetett romatanulmányának (Kemény, 1974) eredményeit több lap átvette és ismertette.

Az 1960-as évek első felében egyértelműen a munka-lakás-iskola hármas uralta a sajtó romaképét, ekkor az összes cikk 88 százaléka, az 1970-es évek második felében pedig 79 százaléka foglalkozott a cigányok település- és lakásviszonyaival, munkába állításukkal és iskolázottságukkal. Ebben a hármas rendszerben a pozitív eredmények publikációja dominál, ahogy a Lendvay-tanulmány fogalmaz: „az elemzett cikkek alaphangulata optimista, sőt, túlzóan bizakodó” (Lendvay, 1978: 107). Ezt a témacsoportot követték a roma kultúra és cigányokat érintő nevelőmunka témái. Valamegyest az előítéletek, a deviancia és a bűnözés témakörei is jelen vannak ebben az időszakban, de a fentiekhez képest csekélyebb mértékben. A cigányokkal kapcsolatba hozott bűnözést az 1972–1976 között vizsgált cikkek 17 százaléka említi, ami kevesebb, mint a napjainkban jellemző, ugyanakkor Lendvay szerint a sajtó tapintata mindössze a cikkek mennyiségére értendő, hangvételük már nem bánt kesztyűs kézzel a kisebbségi csoport tagjaival. „Köztudott, hogy a cigányok között a legmagasabb a bűnözés” – idéz Lendvay az 1976. június 11-i Magyar Nemzet hetedik oldaláról, „Ne hallgassuk el azt sem, hogy a cigány bűnözők száma is emelkedett az elmúlt években, ha nem is rohamosan, de nem is jelentéktelen mértékben, hiszen két év alatt 2 százalékos volt az emelkedés” – idéz a Tolnai Megyei Népművelési Bizottság 1974. október 20-i lapszámában megjelent cikkéből (Lendvay, 1978: 110). Egy olyan írásból is idéz, amelynek szerzője, Baróti Géza részletesen kifejti, milyennek látja a bűnöző cigányt egy rendőrségi iratcsomóból kihulló fénykép alapján a Népszava 1963. május 8-i hasábjain:

„... a férfi ötvenéves lehet, s nyilván bűncselekményt követett el. Rendkívüli testi ereje van, erről tanúskodnak széles, leszegett vállai, gorillakarjai, feszesen karcsú dereka, melyben állati rugékonyságot sejtek. Arcán araszos, egymástól mintha egyszerre kétfelé figyelhetne. Fejtartásában gög és alattomoság, az egész arckoponyából sugárzó düh sugárzik” (Lendvay, 1978: 104).

² A roma és cigány szavakat szinonimaként használom.

Tíz évvel később, a két éven át, 1985–1986-ban zajló cigány sajtóképvizsgálat³ (Hegedűs, 1989) végkövetkeztetése valamelyest a mai médiaviszonyokra is megfeleltethető: „az újságok hangja csak egy-egy konfliktus, elsősorban bűnügy kapcsán válik élessé, agresszívvé, akkor lesznek a cigánysztereotípiák viszonylag gazdagok” (Hegedűs, 1989: 69). Ekkorra a sajtóra nagyban hatással voltak az 1970-es évek eleje óta megszorított szociológiai kutatások, a cigányságra gyakran hivatkoztak a lapok a „cigány” vagy „roma” kifejezések helyett a tudományos terminológiából átvett „etnikai csoport” kifejezéssel, és ezt rendre azzal az információval is párosították, hogy a társadalmi rétegződés legalján álló közösségről van szó. Hegedűs kiemeli, hogy nyíltan és egyértelműen cigányellenes írást nem találtak a korpuszban, de bújtatott, sejtető (értelmezésem szerint az új típusú rasszizmus diskurzusába illeszkedő⁴) újságírói technikákat annál inkább: példái szerint olyan esetek ezek, amikor az előítéletes véleményt a helyi hivatalnoktól vagy éppen egy becsületes cigány munkavállalótól „halljuk”, aki az ellen emel szót, hogy lopnak a cigányok a munkahelyén.

Az 1980-as évek végén már erőteljesen érzékelhető volt az a duális cigánykép a médiában, amely napjainkat is jellemzi: a skála egyik végén a cigányokat halmozottan hátrányos helyzetben mutató, gyakran kriminalizáló, dehumanizáló, parazitaként ábrázoló írások, a másik végén az olykor rajongásig túlfűtött, de legalábbis barátságos hangvételű cikkek állnak, amelyek a zenében jeleskedő cigányokról írnak. A romákkal foglalkozó hírcikkek az 1980-as évek végén leggyakrabban azokkal a követelményekkel foglalkoztak, amelyeket a többség a kisebbségtől vár el. A két leggyakoribb téma azokkal az elvárásokkal foglalkozott, hogy a cigányok iskolázottságuk gyerekeiket, illetve hogy illeszkedjenek be egy közelebről meg nem határozott társadalmi térbe. Ezekben a cikkekben a cigányság döntően passzív, a fejlődésük saját útjában – szándékosan vagy tudatlanságból – álló csoportként, a többségi társadalom pedig ebben „nem partnere, hanem mint elnéző, liberális tanítója” szerepel (Hegedűs, 1989: 74). A rendszerváltás közeledte, a politikai-gazdasági instabilitás, a cigányság helyzetének romlása vagy a romlás percepciója hatással volt a cigányok megítélésére, a ma is tapasztalható bűnbakképzés jelenségére. Erről ezt írja Hegedűs: „A hangvétel megváltozott: a válsághelyzetben lévő többségi társadalom nem támogatót lát a kisebbségben, hanem veszélyt, amelyet le kell győzni” (Hegedűs, 1989: 75).

A passzív láttatást támasztotta alá Messing Vera vizsgálata is, amelynek során egy roma családokat érintő, miskolci lakóhelyi szegregációs konfliktus 1988–89-es médiareprezentációját elemezte. Adatai szerint a város peremkerületeibe, csökkentett értékű, CS-lakásokba kiköltöztetett családok bemutatása minden individuális jegyet nélkülözött, sőt a sajtó arról sem volt hajlandó nyíltan megnyilvánulni, hogy cigány családokról van szó: „Egyetlen olyan ember, család sem jelent meg a sajtó tudósításaiban – sem közvetve, sem közvetlenül –, aki a kiköltöztetésben érintett lett volna” (Messing, 2003: 60). És habár kimondva semmilyen etnikai kategorizáció nem történt, Messing elemzése szerint a sajtóban nyilatkozó városi káderek egyéb nyelvi eszközökkel nyilvánvalóvá tették, hogy cigányokról van szó. Például marginalizált rétegről, a szocialista együttélés szabályait sértő csoportról, fekete egyénekről beszéltek a nyilvános térben. Ez a fajta ábrázolásmód jellemezte a pártállami rendszer médiáját, és egyben tükrözte a rendszer kisebbségekhez viszonyuló paternalista hozzáállását, amelyben a tisztviselők, káderek, intézmények döntései olyan szinten állnak az egyének felett, hogy saját ügyeiket tekintve meg sem nyilvánulhatnak. Ezzel az esettel kapcsolatban a médiában megnyilvánuló egyetlen forrás (a Miskolci Városi Tanács) egyéb témákkal keretezte az etnikai kisebbségekkel kapcsolatos híreket. Például:

„... A tanácselnök egyrészt úgy indokolta a Sajtó parti CS negyed építésének szükségességét, hogy nincs elegendő számú szociális bérlakás a városban, másrészt pedig úgy, hogy el kell különíteni a város magjától a »deviánsokat«, azokat, akik »megszegik az együttélés normáit«, vagy akik »munka nélkül lődörögnek« és »hajlamosak a bűnözésre«” (Messing, 2003: 69).

3 232 cikket vizsgáltak tartalomelemzéssel, vagyis minden cigányokkal foglalkozót 1985–1986-ban.

4 Az új típusú vagy modern, vagy felvilágosult rasszizmus a „régí”, a szegregációt, a rabszolgaságot, a szisztematikus diszkriminációt, a fehér felsőbbrendűséget nyíltan kommunikáló rasszizmussal szemben a kisebbségellenességet demokratikusnak igyekszik láttatni, és mindenekelőtt nyíltan tagadja, hogy rasszista lenne. Az új rasszizmus képviselői nem azt hangoztatják, hogy a kisebbségek alsóbbrendűek biológiai szempontból, alsóbbrendűségüket egyéb distinkciókkal fejezik ki. Például, hogy az adott kisebbségnek „más” a kultúrája, jelentős hiányosságai vannak a többséggel szemben, olyan patológiákat hordoznak vagy jelentenek ők maguk, amelyeket orvosolni kell. A terminus Martin Barker nevéhez fűződik, 1981-ben határozta meg az új rasszizmus fogalmát azzal a diskurzussal kapcsolatban, amely a brit nyilvános térben a Margaret Thatcher-éra idején a bevándorlókkal kapcsolatos beszédmódban terjedt el. (Barker, 1981)

A 1988–89-es elemzés a szegregációs üggyel egy időben megjelent, romákkal foglalkozó egyéb cikkekre is kiterjedt, amelyek hozzájárultak a romák reprezentációs gettósításához. A saját csoportot (többségiek, nem romák) és a külső csoportot (romák) diszkurzív megoldásokkal élesen elkülönítették. Messing Vera azt írja erről:

„...legszembeötlőbb megnyilvánulás a romákkal kapcsolatos fogalmak egybeírása: »cigány-család«, »cigánygyerek«, »cigánybűnöző« stb. Az ilyen szóösszetételek azt sugallják, hogy egy cigány gyerek, család vagy bűnöző alapvetően és belsőleg (inherensen) különbözik nem cigány társától. Az ilyen szóösszetételek gyakori használata erős kategorizációt és nyelvi diszkriminációt hordoz, már csak azért is, mert más csoportokkal kapcsolatban nem létezik hasonló kifejezések (»magyarcsalád«, »magyarbűnöző« stb.) ... Állami, önkormányzati vezetők nyíltan hangot adhattak annak a véleményüknek, hogy a bűnözés a romák örökletes tulajdonsága” (Messing, 2003: 60).

A média cigányképe az 1990-es években

Magyarország legnagyobb létszámú, társadalomtudományi becslések szerint a társadalom 6-8 százalékát jelentő kisebbsége a szocializmust követően – amikor is a cigánykérdés óvatos bemutatása, tabusítása volt jellemző – nagyjából az 1990-es évek közepétől vált láthatóvá a magyar médiában: 1995-ben még csak minden harmadik-negyedik nap jelent meg az országos napilapokban hír a cigánysággal kapcsolatban, de 1998-ra már minden második nap szerepeltek. Vicsek Lilla 1995 márciusában és júniusában, még a kereskedelmi televíziózás időszaka előtt, az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat megválasztásának idején elemezte az írott (politikai és bulvár) sajtó romaképét. Kvantitatív tartalomelemzéssel 339 cikket vizsgált meg (Vicsek, 1997). A felmérés idején a sajtó cigányképében a problémák domináltak mind az egyes témakörök kifejtésében, mind a szereplők bemutatásában. Elemzése szerint 1995-ben a cigány tematikájú cikkek kétharmada meglehetősen rövid hírcikk volt, ami Vicsek szerint a téma bagatellizálását jelenti, ugyanis értelmezések hiányában a rövid, felszínes híreket az olvasó maga kényszerül tágabb, értelmező keretbe foglalni, és – bár közönségvizsgálatot az elemzése nem tartalmazott – szerinte ez annak a veszélyét jelenti, hogy az olvasó a kontextus nélküli bemutatás alapján könnyebben juthat arra a következtetésre, hogy az említett negatív jelenségek pusztán etnikai eredetűek. A rendszerváltás körüli időszak romaképéhez hasonlóan az 1990-es évek közepén is jellemző volt a homogenizált bemutatás, amikor individuumokként nem, csak egybefüggő, „masszaszerű” csoportként ábrázolták a romákat. Ezt jól példázza, hogy az 1995-ös felmérés szerint mindössze egy írásban volt szó arról, hogy a magyarországi cigányság heterogén közösség, ebben a beás, romungró és oláh cigányokat külön említették (Vicsek, 1997: 139). 1995-ben a cikkek 35 százalékában kerül elő az előítélet, a diszkrimináció és az etnikai konfliktus kérdésköre, ezek voltak a cikkek leggyakoribb témái. A korpusz további egynegyedében a bűnözésről és egyéb deviáns viselkedéstípusokról írtak.

A problémaorientált bemutatás az 1990-es évek végére sem változott, ekkor készült az első igazán nagy és több forrásra támaszkodó, komplex vizsgálat a magyarországi média romaképéről (Bernáth & Messing, 1998). Ezt Bernáth Gábor és Messing Vera készítette, és három forrásra támaszkodva elemezték a romák helyzetét a többségi és a kisebbségi médiumokban egyaránt. Kutatásokat, közönségadatokat, nézettségi statisztikákat, jogszabályokat dolgoztak fel; tartalomelemzéssel vizsgálták⁵ a romák többségi médiaképét, és interjúkat készítettek roma közéleti személyiségekkel, a roma média szerkesztőivel, reklámszakemberekkel és a legnézettebb magyar szappanoperák rendezőivel. Az 1990-es évek közepéhez képest az évtized második felére megsaporodtak a romákkal kapcsolatos hírcikkek, a lapok ekkor már másnaponta, harmadnaponta írtak roma témában. Így a korábbi évtizedekkel szemben (amikor vagy nem jelent meg fontos témaként a médiumokban, vagy a média kvázioptimista képet adott a szocializmus dolgozó cigányairól) a roma tematika az 1990-es évek végére bekerült a társadalmi diskurzusba. Ekkorra a

⁵ Elemzésük 11 hónapot ölelt fel 1996 novembere és 1997 októbere között, két országos (Népszabadság, Mai Nap) és négy megyei napilapban (a Hajdú-Bihari Naplóban, a Dél-Magyarországban, az Észak-Magyarországban, a Kisalföldben) az összes olyan cikket megvizsgálták, amely a magyarországi etnikai, nemzeti, szexuális orientációja vagy mozgáskorlátozottsága révén kisebbségi helyzetben lévő emberekről említést tett.

romás cikkeknek csupán egyharmada volt rövidhír, „a cigánysággal jellemzően a mélyebb elemzést is lehetővé tevő híranalízisekben (21%), interjúkban (20%) foglalkoztak” (Bernáth & Messing, 1998: 9). Az elemzés alaptétele szerint a többségi média romaképe egybevág a sztereotípiákkal és a romák nem szerepelnek a magyar társadalom integráns részeként a sajtóban. A romákat ebben az időszakban konfliktusokkal övezett csoportként ábrázolták a médiumok, a cikkek egynegyede foglalkozott a többség és kisebbség közti helyi konfliktusokkal, további egynegyede a bűnözés témájával, egyötöde a szegénységgel, szociális ügyekkel. A cigányok megjelenítése a vizsgált időszakban kevés individualisztikus jegyet tartalmazott, az írások 60 százalékában mindenfajta szerepmegjelölés nélkül, általánosságban hivatkoztak a romákra. A jelentés szerint az 1995-ös eredményekhez hasonlóan a cigányokat említő cikkek szintén egynegyede dolgozta fel a bűnözés témáját (Bernáth & Messing, 1998: 10). Fontos megállapításuk az volt, hogy az etnikai címkézés a bűnügyi hírek esetében csak a cigányokra jellemző:

„Bár valószínűtlen, hogy ne történtek volna a vizsgált időszakban olyan bűnesetek, amelyek során az elkövető történetesen valamely kisebbséghez tartozott volna, a média nem tartotta fontosnak annak említését, ha egy bűnesetet kisebbségi követett el – hacsak nem roma volt az illető” (Bernáth & Messing, 1998: 10).

Mintájukban két olyan lap is volt, a Dél-Magyarország és a Mai Nap, amelyek a bűnözéssel kapcsolatos cikkek több mint felében csak cigányokról írt. Ezt a gyakorlatot alaposan megváltoztatta a Roma Polgárjogi Alapítvány panaszja, amelynek hatására az adatvédelmi és a kisebbségi ombudsman 1997-ben állásfoglalásban ítélték el a bűncselekményekkel kapcsolatban az etnikai hovatartozás nyilvánosságra hozatalát. Az állásfoglalást megfogadták és beépítették munkájukba a médiumok, mert már az 1997 második fél évében vizsgált mintán is jelentősen kevesebb olyan cikket (1997 első fél évéhez képest körülbelül harmadannyit) azonosítottak a kutatók, amelyben az elkövető cigány származását kiemelték a lapok.

Az 1996–1997-es Bernáth–Messing-vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a cikkek háromnegyedében a cigányok egyáltalán nem is kaptak szót. Ezt a passzív bemutatást támasztotta alá az 1997 őszi zsidó származású székelykeresztúri gettóügy⁶ médiareprezentációjának vizsgálata is. A sajtó által kitüntetett figyelemmel, vezércikkkel, terjedelmes helyzetelemzésekkel, főműsoridős riportokkal követett ügy médiareprezentációját Messing Vera vizsgálta a kvalitatív tartalomelemzés módszerével. Három hónapon át hét nyomtatott lap, hét tévéműsor és egy rádióműsor vonatkozó tartalmait vonta a kutatásba, és azt találta, hogy a cigányokat aktívan érintő ügyben maguk a cigányok a médiatartal- mak mindössze egyharmadában fejezhették ki véleményüket. Ráadásul a romákat képviselő szervezetek, személyek érveinek közel kétharmadát közvetve, az újságíró, a riporter, az önkormányzati dolgozók, a polgármesterek, egyszóval mások tolmácsolásában közölték a lapok.

A cigánykép a 2000-es évek elején a hírmédiában

Az 1990-es években folyamatosan egyre többet szerepeltek a romák a médiában, amely trend a 2000-es években folytatódott, de a bemutatás jellege nem változott jelentősen. Továbbra is a szegénység, a bűnözés, a politika és a kultúra témája uralta a képet. A 2000-es évek elején két kutatás vizsgálta az írott sajtó romaképét, ezek is a kvantitatív tartalomelemzés módszereivel éltek, de kvalitatív elemként az értelmező szövegfeldolgozás módszerét is alkalmazták: a szövegek által közvetített explicit és implicit üzeneteket is elemezték. Bernáth Gábor 2000 második felében hat országos napilap romaképét elemezte három hónapon át (Bernáth, 2003), Terestyéni Tamás pedig 2002 első négy hónapjában elemezte az összes országos és megyei (valamint néhány városi) napi- és hetilap cigányképét a 2002-es parlamenti választások idején (Terestyéni, 2004).

⁶ Ebben az ügyben a város önkormányzata egy bérházából tizenhárom cigány családot akart kiköltöztetni, miután közüzemi díjhátralékaik miatt jogcím nélküli lakáshasználóvá nyilvánították őket. Az önkormányzatnak több terve is felmerült: a város határán kívül eső telepre, majd fémkonténerekbe akarta költöztetni a családokat, akiknek családonként másfél millió forintot adott lakásvásárlás céljából. Erre a híre a környező települések lakossága felháborodott és tiltakozásokat szervezett az esetlegesen a közelükbe költöző romák miatt.

A Terestyéni-vizsgálat szerint ekkoriban átlagosan minden negyedik számban lehetett valamit olvasni a cigányságról, ami nem tekinthető gyakori bemutatásnak, pláne egy olyan hírgazdag időszakban, mint amelyet az országgyűlési választások időszaka jelent. A Bernáth-kutatás szerint az 1990-es évek második fele és a 2000-es évek eleje között talán az tekinthető egyetlen pozitív változásnak, hogy a korábbi „arctalan” romabemutatók ekkorra, ha nem is sokkal, de valamennyivel kevésbé jellemezték a sajtót. Bernáth Gábor vizsgálata szerint míg 1997-ben a cikkek 60 százalékában a romák általánosságban, homogén csoportként jelentek meg, 2000-re ez az arány 37 százalékra csökkent (Bernáth, 2003: 38).

A két kutatásban meglehetősen eltérő a bűnözés témájának kódolása. A Bernáth-vizsgálat szerint 1997-hez képest 2000-re csökkent, de még mindig magas arányú a cigányokkal kapcsolatos híradásokban a bűnözés témája, az általa vizsgált módon és mintában az összes megjelenés 21 százalékát teszik ki a romákat a bűnözéssel kapcsolatba hozó cikkek, de az 1997-es ombudsmani ajánlás betartását bizonyítja, hogy a vizsgálatok szerint 2000-re a magyar sajtóban már csak elvétve utalnak a gyanúsítottak, vádlottak roma származására. A másik vizsgálat szerint azonban a romákkal kapcsolatos összes elemzett hírnék mindössze hét százaléka foglalkozik a bűnözéssel, még úgy is, hogy a mintavétel időszakában zajlott a zámolyi gyilkosság⁷ nyomozása, bírósági tárgyalása, ítélethirdetése. A jelentős eltérés adódhat kódolási differenciákból vagy abból, hogy a vizsgált időszakokban nagyon eltérő volt a nagy sajtóvisszhangot kapó bűnesetek aránya.

A rendszerváltás előtti gyakorlathoz képest a romák valamivel több teret kaptak véleményük hangoztatására, de még mindig igen keveset: pusztán a velük foglalkozó cikkek egyharmadában szólaltak meg. A korábbi évekhez képest gyakrabban, a cikkek majdnem egyötödében esett szó roma sikerekről (Terestyéni, 2004): elsősorban kulturális teljesítmények, zenési kvalitások és rendezvények, valamint egyéni tanulási, továbbtanulási eredmények összefüggésében történtek ilyen jellegű említések. A vizsgált sajtóanyagban a romákra nézve kedvező említéseknél azonban jelentősen többször számoltak be kedvezőtlen (a szegénységet, elesettséget, kirekesztettséget, deviáns életmódlelmeket említő) tartalmakról (az összes említés 29 százalékában). „A végeredményt tehát úgy summázhatnánk, hogy a 2002. évi parlamenti választások kontextusában a sajtó negatív színezetű, de jelentős mennyiségű pozitív elemmel árnyalt képet festett a hazai cigányságról” – írja Terestyéni Tamás. (Terestyéni, 2004: 136)

A média figyelmének növekedéséről számol be a romák médiaábrázolását vizsgáló 2005-ös jelentés is, amelyet Zöld könyv címmel az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium megbízásából a Partners Hungary szervezet jelentetett meg (Zöld könyv, 2006). Ebben nem szerepelnek új kutatási eredmények, hanem a minisztérium által 2005-ben szervezett, többségi és kisebbségi médiszakemberek részvételével zajló négy szakmai kerekasztal észrevételeit és ajánlásait ismerteti, illetve gyakorlati tanácsokat fogalmaz meg a roma tematikával foglalkozó újságírók számára. Bár új eredményeket nem közöl, a Zöld könyv áttekinti azokat a tudományos eredményeket is, amelyek a témában 2005-ig születtek, és amelyeket fentebb én is ismertettem. A jelentés bevezetőjében Kis Péter akkori miniszter a romák médiareprezentációját illetően a korábbi évekhez képest pozitív eredményekről számol be, amikor azt írja:

„...jól kitapinthatóan nőtt a média figyelme a romák iránt. Az országos médiában gyarapodnak a közösség megszólalási lehetőségei, és az újságírók – a napilapok munkatársaitól a televíziók tényfeltáró anyagainak készítőiig – ma már kritikusabb hangot ütnek meg a diszkriminációs esetek kapcsán” (Zöld könyv, 2006: 5).

A nyílt rasszista megnyilvánulások aránya a médiában 1997 és 2006 között visszaszorult, hogy aztán az olaszliszakai lincselést követően minden korábbinál jobban előretörjön, elsősorban a cigánybűnözés kifejezés újbóli, mindennapos használatának elterjedésével.

⁷ A vád szerint 1999. augusztus 19-én egy csákvári fiatalembert agyonverték a zámolyi romák faházai előtt. A zámolyi romák története már a bűncselekményt megelőzően nyilvánosságot kapott, amikor 1997-ben a cigánytelep házait az önkormányzat életveszélyessé nyilvánította és leromboltatta. Több család a falu művelődési házába költözött, mire a helybeliek aláírásokat kezdtek gyűjteni a romák eltávolítása érdekében. A kisebbségi biztos 1998 nyarán közzétett jelentése szerint a helyi önkormányzat intézkedései sértették a zámolyi romák emberi méltóságához és a lakóhely szabad megválasztásához fűződő alkotmányos jogait. 50 zámolyi roma 2001-ben elhagyta az országot és politikai menedékjogot kért Franciaországban.

Romakép 2006-tól 2013-ig

A cigánybűnözés kifejezés az 1970–80-as években a rendőrségi-jogi-kriminológiai diskurzus aktív része volt, és szerepelt a híradásokban, bűnügyi hírekben is (Juhász, 2010). Használata 2005-ben került ki az elsősorban a kriminológiai szaknyelvben használatos terminusok sorából, és került át a médiába és a közbeszédbe, amikor Polgár Tamás, Tomcat blogger a Magyar Televízió A szólás szabadsága című műsorában az Olah Action számítógépes játékról beszélt, amelynek célja a cigányok kiirtása volt. Tomcat ezt követően hónapokig szerepelt a médiában a cigánybűnözéssel kapcsolatos nézeteit hangoztatva – rendszerint valamilyen aktualitással kapcsolatban⁸ –, a romák bűnözéssel kapcsolatos biológiai meghatározottságát hangsúlyozva. A cigánybűnözés kifejezés ekkor került a közbeszédbe, de nem ekkor vált látványos, sokat, a nagypolitikában is hangoztatott szlogenné, hanem amikor az olaszliszakai tragédiát⁹ és az azt övező társadalmi felháborodást követően a Jobbik és szervezete, a Magyar Gárda használni kezdte.

A brutális bűncselekményt övező társadalmi diskurzust fordulópontnak tekintem a média romaképének átalakulásában, és emellett érvelnek az olaszliszakai történések mediaképét és a cigánybűnözés kifejezés történetét vizsgáló kutatók is.

„Ekkor történt a következő jelentésváltozás: a médiában a cigányokról korábban alkotott, butaságot, munkakerülést, tyúktolvajlást, de összességében »ártalmatlanságot« sugalló sztereotípiák megváltozott, és a nyilvánosságban kibontakozott az agresszív, veszélyes, gyilkos cigány képe” (Juhász, 2010: 14).

Ugyanerre a konklúzióra jutott Pócsik Andrea is, aki a közvetlenül az eset napján és másnapján, illetve néhány héttel később sugárzott műsorokat elemezte¹⁰ és azt tapasztalta, hogy „az olaszliszakai eseményekkel kapcsolatos diskurzus legfontosabb jellemzője, hogy a cigányokkal kapcsolatos minden állítás, vélemény, okfejtés egy durva bűncselekmény kontextusába került.” (Pócsik, 2007: 61). Ez a jellemző még a közszolgálati televízió roma műsorában, a Roma Magazinban is megjelent, ahol Pócsik szerint a vágóképekkel, szerkesztési és képi megoldásokkal ugyanúgy a negatív sztereotípiákat erősítette az adás, mint a többségi tévéadásokban. Ha a média érdeklődésére számot tartó hírértékelemeket, mint például a negativitást, rendkívüliséget, valósidejűséget, konfliktust/normaszegést, érintettséget tekintjük (lásd például Angelusz, 1995: 7–24. vagy Bajomi-Lázár, 2008: 110–114), az olaszliszakai bűncselekmény több szempontból is a hírehséget csillapító alapanyag. Főként egy alapvetően cigányellenes társadalomban, mint a magyar (Bernát & Juhász & Kerek & Molnár, 2013). Ahogy arra elemzésében Pócsik Andrea is rámutat, a brutális bűncselekmény több olyan elemet tartalmazott, amelyre a romaellenes attitűdű olvasó és néző egyetértését fejezheti ki, és nézetei megerősítésre találhatnak. A tragédia képe már-már filmszerű: a becsületes, csaknem vétlen, de hibája után is segíteni próbáló tanárember drámája, akit megtámadnak a vadak. Ez a dramaturgia a média szempontjából alkalmasan felhasználható történeti ív:

„Az olaszliszakai tragikus bűncselekmény tartalmazott olyan sajátosságokat, amelyekkel az előítéletes gondolkodás alapjául szolgáló számos sztereotípiát »alátámasztható«: a cigányok »vadsága«, »barbársága«, »vak családszeretete«, a »cinkosságig menő közösségi összetartás«, a szegregált, frusztrált életmódból következő »erőszakosság, kontrollálatlan indulatok, az önbíráskodásra való hajlam, a többségitől eltérő viselkedési normák«. ... Mind az áldozat, mind a bűnelkövető szerepe könnyen kiterjeszthető társadalmi csoportokra, s ez a szerepmódot ad az egyik oldalon az azonosulásra, a másik oldalon az ellenség azonosítására” (Pócsik, 2007: 61)

8 Például a 21-es buszon a roma P. Józsefet egy szamuráj karddal átszúró, később saját bevallása szerint roma származású Mortimer néven szereplő fiatal fiú ügyével kapcsolatban.

9 Az eset 2006. október 15-én történt, amikor a Tiszavasváriban élő, nem roma Szögi Lajos egy roma kislányt az autójával kis híján elütött a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Olaszliszkán. Kiszállt az autóból, hogy meggyőződjön a kislány hogylétéről, és ekkor többen rátámadtak és brutálisan agyonverték. Az eset miatt nyolc személyt tartóztattak le, mindannyian romák. Egy személy életfogytiglani, öten 15 év, ketten 10 év fegyházbüntetést kaptak.

10 A Magyar Televízióban, a TV2-n és az ATV-n sugárzott híradásokat (a Híradókat, a Kékfény, az Este, a Roma Magazin, a Nap-Kelte, a Mokka és a Friderikusz Most című műsorok vonatkozó riportjait, összeállításait) vizsgálta meg.

– fogalmaz Pócsik, majd hozzát teszi, hogy a romló gazdasági helyzetben felerősödő létbizonytalanság a bűncselekménytől függetlenül is a romákra osztotta a bűnbak szerepét, amit a gyilkosság fel- és megerősített.

A 2000-es évek második felére a nyíltan rasszista, elsősorban cigányellenes rasszista beszéd széles körben elfogadottá vált. Juhász Attila vizsgálatai szerint egy nagyon széles réteg számára a cigánybűnözés kifejezés az igazság kimondásának szimbólumává vált, és visszatérő eleme lett minden olyan híradásnak, amely cigányok és nem cigányok konfliktusáról szólt. „A médiában elterjedtek olyan tudósítások, amelyek az olaszliszkai ügghöz hasonló esetekről számoltak be, és a legkisebb atrocitások kapcsán is a gyilkosság emlékét idézték fel” (Juhász, 2010: 13). Aztán egy újabb emberölés okán még inkább elhatalmasodott a cigányokkal szembeni nyíltan rasszista beszéd a médiában, amikor 2009. február 8-án a népszerű kézilabdázót, Marian Cozmát egy veszprémi szórakozóhelyen kitört verekedés közben meggyilkolták. A Cozma-gyilkosság minden korábbinál nagyobb gyűlölet- és felháborodáshullámot indított, és a média napirendjét is meghatározta. Egy vizsgálat szerint a közönség számára is kiemelt jelentőségű volt: Karácsony Gergely és Róna Dániel tanulmánya (Karácsony & Róna, 2010) a Medián 2006 októberétől 2009 júniusáig tartó közvélemény-kutatásaira támaszkodva azt írja, hogy amikor a válaszadókat a legfontosabb ügyekről kérdezték, a Cozma-gyilkosságot, valamint az olaszliszkai lincselést többen tartották fontos ügynek, mint például az európai parlamenti választást (Karácsony & Róna, 2010: 51).

Ugyanakkor – bár a médiában fontos téma volt – nem határozta meg ennyire a közbeszédet az a 2008-ban és 2009-ben lezajlott, hat halálos áldozatot követelő gyilkosságsorozat, amely kifejezetten cigányok ellen irányult. Ezek közül az egyik, a tatárszentgyörgyi romagyilkosság¹¹ médiareprezentációját elemezte 2009 első negyedévében az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) Műsorelemző osztálya, a Cozma-gyilkosság médiareprezentációjával párhuzamban. A magyarországi televíziós hírműsorok romaképéről azért készítettek vizsgálatot¹² (amelyről két tanulmány készült ORTT 2010a; 2010b), mert, mint írják, 2009 első negyedéve a cigányellenes közbeszéd eskalációját hozta Magyarországon:

„A miskolci rendőrkapitány »cigány bűnözőkre« vonatkozó kijelentései, Marian Cozma meggyilkolása és az azt követő romaellenes megnyilvánulások, valamint a tatárszentgyörgyi gyilkosság és az arra adott reakciók új minőséget hoztak a többség-kisebbség konfliktusát érintő nyilvános közlésekben” (ORTT, 2010b: 1).

– fogalmaz a tanulmány bevezetője. Eredményeik szerint bár a vizsgált híradók a médiatörvény vonatkozó rendelkezéseit nem sértették, mégis „többnyire negatív képet mutattak a cigányságról és esetenként visszaigazolták a többségi társadalomban élő cigányellenes előítéleteket” (ORTT, 2010b: 1).

A vizsgálat készítői elsősorban a Cozma-gyilkosság ábrázolását tartották kifogásolhatónak. A népszerű kézilabdázó tragédiájában a kutatás szerint ugyanis a híradók összemosták a konkrét elkövetőket a teljes cigánysággal: „(minden híradóban) aggályos volt, hogy a romákról szinte minden a bűnözés-bűncselekmények kontextusában jelent meg, mivel nem (vagy nem csak) a konkrét gyanúsítottokról, hanem »a cigányokról« folyt a diskurzus.” Az elemzés kiemeli, hogy egyik hírműsorban sem utaltak arra, hogy a konfliktusnak etnikai okai lettek, mégis, a híradók mindegyike cigányként definiálta az elkövetőket, „annak ellenére, hogy ezt a hatóságok nem erősítették meg, illetve az érintettek sem nyilatkoztak az identitásukról”, fogalmaz a szöveg. Eltértek a szerkesztőségi gyakorlatok abban, hogy miként tették nyilvánvalóvá az elkövetők származását. Az Echo TV-nél és a Hír TV-nél explicit módon kimondták és hangsúlyozták is, hogy romákról van szó. A TV2 és az RTL Klub híradásaiban hangsúlyozás nélkül, de explicit módon jelent meg a származás, ám „a leggyakoribb szerkesztői gyakorlat azonban az volt, hogy az elkövetők származására való direkt hivatkozásokat kerülték, ugyanakkor a kapcsolódó anyagokból, bejátszásokból, interjúkból kiderült, hogy a gyanúsítottak romák.” (ORTT, 2010b: 8). Az elemzés arról is beszámolt, hogy a közszolgálati televíziókban tapasztalattal szemben a kereskedelmi csatornák kevésbé voltak felelősségteljesek, de megállapításaik szerint például az

11 A tatárszentgyörgyi gyilkosság 2009. február 23-án történt, a romákat célzó gyilkosságsorozat egyik tragédiájaként egy 27 éves férfit és ötéves fiát lőtték agyon vadászpuskával.

12 Hét tévécsatorna hírműsorait elemezték a két gyilkosságot követő egy-egy hétben, és hatóságként szakmai elvárásokat támasztottak a csatornák híradóival szemben. Ennek megfelelően vizsgálták a szerkesztői gyakorlat korrektségét, a bemutatásoknak a hazai és nemzetközi etikai kódexeknek való megfelelését, illetve hogy az ábrázolásmód milyen cigányképet közöl.

ATV-nél, az RTL-nél és a TV2-nél a negatív cigánykép nem egy tudatosan felépített cigányellenes narratíva eredménye, hanem a híverseny diktálta szenzációkeresés és a kisebbségi tematika felületes ismerete volt. A tatárszentgyörgyi gyilkosságot a Cozma-gyilkossághoz hasonlóan eltérően, de összességében sokkal érzékenyebben mutatták be a híradók. A műsorok mindegyikében romaként jelentek meg az áldozatok, ami a tanulmány szerint ebben az esetben indokolt, és újságíró-szakmailag korrekt is volt, mivel a konfliktus hátterében azonnal felmerült a rasszista indíték. Érdekes azonban, hogy az elemzés szerint a híradók legfontosabb momentumnak a gyerekgyilkosságot is magába foglaló üggyel kapcsolatban nem magát a támadást tartották, leghosszabb terjedelemben a helyszínelésnél a rendőrök, orvos, tűzoltók által elkövetett szakmai hibákkal foglalkoztak.

„Tipikusak voltak az áldozatok bemutatása közötti konceptuális különbségek: míg a nem roma áldozatot társadalmi státusza, foglalkozása alapján ismerhettük meg, a roma áldozatok individuális szerepmegjelölés nélkül, kizárólag etnikai hovatartozásuk alapján lettek bemutatva. Ez a fajta különbségtétel problémás, mivel ezáltal a kisebbséghez tartozó szereplő fő »tulajdonságát«, mintegy esszenciáját nem az egyénisége, hanem az etnikai csoporttagsága határozza meg” (ORTT, 2010a: 338).

A 2000-es évek elején tapasztalható átmeneti és csekély, feltehetően csak a politikai korrektség eszméje elterjedésének köszönhető javulást követően 2006 után tehát egyre élesebb lett a romák médiaképében a rasszista retorika. Érdekes azonban, hogy a társadalomtudományi kutatások szerint ezzel nem áll párhuzamban a romákkal kapcsolatos társadalmi attitűdök jellege. Magas ugyan Magyarországon a cigányellenesség, de ez a jellemző konstansnak mondható, s bár a médiából úgy tűnhet, nagyot romlott a helyzet, valójában nem lett durvább 2006 óta. A kisebbségi csoporttal kapcsolatos attitűdök negatívnak mondhatók, de az 1990-es évek közepétől lényegében nem változtak, legalábbis erre utal a Tárki 2011-es, 3000 személy bevonásával végzett reprezentatív vizsgálata:

„...ha tehát a teljes, 1994 és 2011 közti időszakot tekintjük át, akkor összességében magasnak és stabilnak tekinthető a cigányokkal kapcsolatban negatív attitűdökkel rendelkezők aránya. Ezt jól illusztrálja a legutóbbi, 2011-es kutatás eredménye is: tízből egy magyar szerint kell a cigányoknak több támogatást adni, míg tízből nyolcan vélik úgy, hogy *ha »végre« munkába állnának a romák, akkor a gondjaik megoldódnának*. Emellett tízből hatan értenek egyet az a nyíltan szélsőséges állítással, hogy *a cigányok vérében van a bűnözés és négyen helyeslik, hogy léteznek még szórakozóhelyek, amelyek diszkriminálják a romákat*” (Bernát & Juhász & Krekó & Molnár, 2013: 357, kiemelés az eredetiben).

Az emberek cigányokkal kapcsolatos véleménye tehát nem változott jelentősen, azonban a cigányokról való beszéd a nyilvános térben az olaszlisztkai gyilkosság után és a Jobbik erősödésével megváltozott. Míg a 2000-es évek elején a politikai korrektség határozta meg a romákkal kapcsolatos nyilvános diskurzust, addig a 2000-es évek második felében, egészen 2013 elejéig (a tanulmány befejezésének időpontjáig) a romaellenes diskurzus jelen van a politikai és közbeszédben. Ezt a jelenséget két friss vizsgálat is alátámasztja. A Bernáth–Messing kutatópáros újabb átfogó, 2011-es adatokon nyugvó roma médiareprezentációs vizsgálata¹³ az egyik (Bernáth & Messing, 2012), és a Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság 2012 első fél évét érintő hírmédia-elemzése¹⁴ a másik (NMHH, 2013). A roma téma 2011-ben mindennaposá vált, átlagosan négyből három nap volt olyan tudósítás, amelyben szerepeltek romákkal kapcsolatos témák, a hírműfajok romaképét a bűnözés és a politika témakörei uralták (Bernáth & Messing, 2012). Habár a romák minden eddiginél gyakrabban szerepelhettek a médiában a saját kisebbségi csoportjukat érintő tudósításokban

13 A minta két országos, két vidéki nyomtatott napilap, két internetes hírportál, két bulvárlap és négy televízió esti híradóit tartalmazta, amelyeket öt hónapon át – 2010. november 1. és 2011. március 31. között – vizsgáltak. A kutatásba bekerült médiumok: Népszabadság; Magyar Nemzet; Origo; Index; Blikk; Vasárnapi Blikk; Index-Velvet; Új Dunántúli Napló; Észak-Magyarország; illetve az MTV, az RTL Klub, a TV2, a HírTV esti főműsoridős híradói voltak.

14 A fél év alatt vizsgálták az MTV1: Híradó (esti), Ma reggel, Este; Duna TV: Híradó, Közbeszéd; MR1 180 perc, Déli Krónika, Esti Krónika, Ütköző; TV2: Tények, Mokka; RTL Klub: Híradó; Class FM: Hírek; Neo FM: Hírek; ATV: Híradó, Egyenes beszéd; Hír TV: Híradó 21, Rájátszás; Echo TV: Híradó műsorokat, minden megjelenésük alkalmával.

(40 százalékukban jelentek meg), és minden korábbinál individualisztikusabb ábrázolásmóddal mutatták be őket, ezeken a pozitívumokon kívül a Bernáth–Messing-elemzés rendkívül sötét képet fest. A romaképet túlzóan sztereotipizálónak, előítéletesnek tartja:

„Mára a szélsőjobb oldali retorika szóhasználata, tematizációi bekerültek a nyilvánosság főáramába. Előítéletes kijelentések azonban korántsem csak a szélsőjobb oldali csoportokra jellemzőek – jóval szélesebb kör nyilatkozataiban figyelhetőek meg a hamis általánosítások, sztereotípiák és előítéletek” (Bernáth & Messing, 2012: 83).

Adataik szerint a rendszerváltás óta ebben az évben volt a legmagasabb a romákat a bűnözéssel kapcsolatba hozó tudósítások száma, az összes elemzett tudósítás 37 százaléka volt ilyen (2000-ben 25%, 1997-ben 16% volt). Ebben az arányszámban szerepelnek azok a tudósítások is, amelyek olyan bűncselekményekről szólnak, amelyekben romák voltak az áldozatok (a vizsgálat időpontjában zajlott például a romagyilkosságok tárgyalása), de ezeket szűrve is magas a romákat a kriminalitással összehozó anyagok aránya (az összes romás tudósítás 31%-a) (Bernáth & Messing, 2012). Ezenkívül elsősorban a szegénység kontextusában volt szó 2011-ben a romákról, valamint a roma sztárokat mutatták be gyakran (a teljes minta 11%-ában). Az 1990-es években a mégoly jelentősnek tekinthető témakörök, mint a jogvédelem és a diszkrimináció is teljesen eltűnt a romák médiaképéből, és a romákat ért előítéletek kérdését sem tárgyalta a média, holott korábban ez is a jellemző témák között volt. Az NMHH vizsgálata a többi magyarországi kisebbség médiareprezentációját is vizsgálta, így helyezi kontextusba a romák médiaképét. Eszerint a romák egyfelől sokkal többet szerepelnek a médiában, mint a többi kisebbségi csoport,¹⁵ másfelől másként, más témákkal kapcsolatban mutatják be őket. Az elemzés szerint „Leggyakrabban (23,7%) a bűnözés kontextusában tűntek fel, de viszonylag sokat szerepeltek a balesetekről, természeti katasztrófákról (12,7%), valamint az egészségügy helyzetéről szóló beszámolóknak is (12,1%)” (NMHH, 2013: 12). A bűnözés témájának gyakorisága az előző negyedévhez képest is jelentősen nőtt, akkor ugyanis (2011 második fél évében) „csupán” a romákat érintő tudósítások 19 százalékában fordult elő ilyen jellegű tartalom.

Összegzés

Írásomban az 1960-as évektől 2012-ig vettem sorra azokat a kutatásokat, amelyek a romák médiaképét érintették a hírmédiában. A rendszerváltást megelőző időszakban a cigánytéma alig-alig szerepelt a sajtóban, ha mégis, akkor egyfelől a kép túlzóan optimista volt, főként a romahelyzettel (a leggyakrabban a romák munkavállalásával, lakhatásával és iskoláztatásával) kapcsolatos megoldásokra, eredményekre vagy eredményeknek látszó intézkedésekre, kormányzati beszámolókra korlátozódott. Másfelől azonban a „cigánybűnözés” kérdésköre is jelen volt: a tudósítások rendszeresen közöltek a bűnözés inherens jellegével kapcsolatos írásokat. Ahogy ma, úgy a rendszerváltás előtt is polarizált volt a romakép olyan szempontból, hogy az egészen durva cigányellenes hangok nem folyamatosan, hanem a nagyobb, a romákat érintő ügyekkel kapcsolatban kerültek elő és cirkuláltak a médiában. A rendszerváltás előtti többségi társadalom paternalista, a romákat felülről, hierarchikus pozícióból támogató, tanítói képpel szerepelt, a romák pedig olyannyira passzív szereplőkként, hogy még a saját etnikai közösségüket, vagy még ennél is konkrétan, a saját életüket komolyan érintő ügyekben sem kaptak szót. Az 1980-as évek végétől jellemző lett az a duális cigánykép, amelynek két pólusa egymástól egészen távol álló, mintha nem is állna kapcsolatban: a hátrányos helyzetű, passzív, olykor bűnözőként ábrázolt, és a zenész, szórakoztató cigány arca.

A rendszerváltást követően, az 1990-es évekre a roma tematika látható lett a médiában, eleinte felszínes rövidhírekkel, majd mélyebb elemzések, interjúk formájában is. Az ábrázolást ekkorra a probléma- és konfliktusorientált megközelítés uralta, az előítéletek, a szegénység, a diszkrimináció témái mellett komoly hangsúlyt kaptak a bűnözéssel kapcsolatos hírek (a tudósítások harmada-negyede volt ilyen). A 2000-es évek elején pár évig a hírmédia

¹⁵ A magyarországi nemzetiségeket, vallási közösségeket, hátrányos helyzetben lévő csoportokat, fogyatékkal élőket, a határon túli magyar kisebbségeket vizsgálták.

valamivel kevésbé kezelte mostohán a romákat, vagy legalábbis egyre több, elsősorban a művész, sportoló, zenész romákkal kapcsolatos pozitív tudósítással árnyaltabb képet adott, amit a témával foglalkozó médiaszakemberek is érzékeltek, és óvatosan, de tanulmányaikban hangoztattak is. Valamelyest csökkent a bűnözéssel kapcsolatos tudósítások aránya is, amely egyfelől a politikai korrektség beszédmódja valamilyen szintű elterjedésének, illetve annak az 1997-es ombudsmani állásfoglalásnak köszönhető, amely elítélte, hogy a média beszámoljon a bűncselekményeket elkövetők etnikai származásáról. Ezt a helyzetet a 2006-os olaszlisztkai gyilkosság változtatta meg, majd a gazdasági válság eszkalálódása, a szélsőjobboldali politikai erők megerősödése és a 2009-es Cozma-gyilkosság mélyítette el. Innentől a nyíltan rasszista megnyilvánulások aránya megszorodott a médiumokban, ám ezzel párhuzamosan érdekes módon a romákkal kapcsolatos attitűdök nem változtak (Bernát & Juhász & Krekó & Molnár, 2013). A 2006 óta kialakult helyzetet szintén árnyalja az az adatokkal alátámasztott tény is, hogy a romáknak a korábbi éveknel individualisztikusabb a megjelenítése, sokkal nagyobb arányban hallatják hangjukat a médiában. A hírek témáinak köre szűkült (a szegénység, a politika, a bűnözés témáira), az egy évtizeddel korábban még jelentősnek tekinthető témakörök, mint a jogvédelem és a diszkrimináció teljesen eltűntek, és a romákat ért előítéletek kérdését sem tárgyalta hangsúlyosan a hírmédia a legutóbbi években.

Irodalom

- Angelusz Róbert (1995): *Kommunikáló társadalom*. Budapest: Ferenczy Könyvkiadó.
- Barker, Martin: (1981): *The new racism: conservatives and the ideology of the tribe*. London: Junction Books.
- Bajomi-Lázár Péter (2008): *Média és társadalom*. Budapest: Antenna Könyvek.
- Bernáth Gábor (2003): Hozott anyagból. *Beszélő*/6: 38. oldal.
- Bernáth Gábor & Messing Vera (1998): *Vágóképként, csak némában. Romák a magyarországi médiában*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.
- Bernáth Gábor (2012): Bulvár – A média romaképének változása. *Beszélő*/4–6: 48–58.
- Bernáth Gábor & Messing Vera (2012): Szélre tolva. Roma médiakép 2011. *Médiakutató*/1: 71–84.
- Bernát Anikó & Juhász Attila & Krekó Péter & Molnár Csaba (2013): A radikalizmus és cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal szimpatizánsai körében. In: Kolosi Tamás and Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2012*. Budapest: TÁRKI: 355–376.
- Bertrand, Ina & Hughes, Peter (2005): *Media Research Methods*. New York: Palgrave.
- Császi Lajos (2008): Médiakutatás a kulturális fordulat után. *Médiakutató*/3: 93–108.
- Hegedűs T. András (1989): A cigányság a sajtóban. *Kultúra és Közösség*/1: 68–79.
- Hegedűs T. András (1987): Szociális klíma – A cigányság képe a sajtóban. In: *Tanulmányok a cigányság beilleszkedéséről*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet: 80–148.
- Juhász Attila (2010): A „cigánybűnözés”, mint „az igazság” szimbóluma. *anBlok*/4: 12–18.
- Karácsony Gergely & Róna Dániel (2010): A Jobbik titka – A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. *Politikatudományi Szemle*/1: 31–66.
- Lendvai Judit (1978): A cigánykérdés sajtóvisszhangja. *Rádió és Televízió Szemle*/1: 100–113. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Kemény István (1974): A magyarországi cigány lakosság. *Valóság*/1: 63–72.
- Ligeti György (2007): Kisebbségek és bevándorlók a médiában. *Médiakutató*/3: 27–40 http://www.mediakutato.hu/cikk/2007_03_osz/02_kisebbségek_bevandorlok_media/.
- Messing Vera (1998): Nemzeti és etnikai kisebbségek képe a magyar sajtó híreiben. *Jel-Kép*/4: 77–92.
- Messing Vera (2003): Változás és állandóság. Kiköltöztetési konfliktus mediabemutatója a rendszerváltás előtt és után. *Médiakutató*/2: 57–73. http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_02_nyar/04_valtozas_es_allandosag.
- Munk Veronika (2007a): „Húzd rá cigány!” (A magyarországi roma sztárok reprezentációja). *Ezredvég*, 17 (2), 83–89.
- Munk Veronika (2007b): „Play to Me Gypsy!” How Roma Stars’ Image Change in Hungarian Media. In: Kallioniemi, K.,

- Kärki, K., Mäkelä, J., & Salmi, H (eds): *History of Stardom Reconsidered*. Turku: International Institute for Popular Culture. 84–89.
- Munk Veronika (2009): Sztárság, elméletben. *Médiakutató*, 10 (1), 7–16.
- Munk Veronika & Morvai Judit & Szabó Kitti (2012): Cigány csillagok – Roma sztárok médiareprezentációja. *Médiakutató, tél*: 101–116.
- Myat Kornél (2010): Médiaelméletek és a késő-modern médiakörnyezet. Miért nem jók a modernista megközelítések a késő-modern médiakörnyezet vizsgálatához? *Médiakutató*, 11 (2), 47–63.
- NMHH (2013): *A társadalmi sokszínűség a hír- és politikai magazinműsorokban*. http://nmhh.hu/dokumentum/155664/tarsadalmi_sokszinuseg.pdf.
- ORTT (2010a): A televíziós hírműsorok romaképe a konfliktusok tükrében. In: ORTT: *Beszámoló az Országos Rádió és Televízió Testület 2009. évi tevékenységéről*. Budapest: ORTT. 320–339.
- ORTT (2010b): A magyarországi televíziós hírműsorok romaképe a konfliktusok tükrében. http://mediatanacs.hu/dokumentum/1856/magyarorszag_i_televizios_hirmusorok_romakepe_20100421.pdf.
- Pócsik Andrea (2012): Volt egy török, Mehemed. *Community.eu*, 2012. 05. 07. <http://www.community.eu/2012/05/07/volt-egy-torok-mehemed/>.
- Pócsik Andrea (2007): Köszolgáltatóság és diskurzus: Az olaszliszkai tragédia a médiában. *Beszélő/5*: 60–69.
- Terestyéni Tamás (2004): A sajtó roma vonatkozású tartalmi a 2002-es parlamenti választások kontextusában. *Médiakutató/5*: 117–136. http://www.mediakutato.hu/cikk/2004_02_nyar/08_sajto_roma.
- Vicsek Lilla (1997): Cigánykép a magyar sajtóban. *Szociológiai Szemle/3*: 139.
- Zöld könyv. A romák médiaábrázolása* (2006): Budapest: Partners Hungary Alapítvány.